

اثر مکمل‌های کنسانتره پروتئینی آب‌پنیر و کازئین هیدرولیز شده

روی برخی ویژگی‌های فیزیکوشیمیایی و حسی ماست

شهرام بیرقی طوسی^۱، منیر السادات شاکری^{۱*}، سید علی مرتضوی^۲

۱- عضو هیات علمی گروه پژوهشی صنایع غذایی جهاد دانش‌گامی مشهد

۲- استاد گروه علوم و صنایع غذایی دانشکده کشاورزی دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

در این پژوهش، اثرات غنی‌سازی شیر با کنسانتره پروتئینی آب پنیر (WPC) و کازئین هیدرولیز شده (CH) بر ویژگی‌های شیمیایی (pH و اسیدیته)، فیزیکی (قوام و آب‌اندازی) و حسی ماستهای تهیه شده با آغازگر تجاری V2 (مخلوط لاکتوباسیلوس بولگاریکوس و استرپتوکوکوس ترموفیلوس) مورد مطالعه قرار گرفت. به این منظور پودر شیر پس چرخ با ماده جامد ۱۰ درصد بازسازی گردید سپس تیمارهای غنی‌کردن با WPC، CH و مخلوط WPC و CH (به نسبت برابر) به میزان ۱ و ۲ درصد، اعمال شد. برای مقایسه، از شیر پس چرخ بازسازی شده با ماده جامد ۱۱ و ۱۲ درصد به عنوان نمونه‌های شاهد استفاده گردید. پس از تلقیح آغازگر و گرمخانه‌گذاری، تخمیر در pH=۴/۶ متوقف شد و ماستها به مدت ۲۱ روز در یخچال با دمای ۴°C نگهداری شدند. طبق نتایج به دست آمده، ماست‌های غنی شده با WPC دارای کمترین مقدار pH بودند. تغییرات pH انواع ماستها در این مدت معنی‌دار نبود. اسیدیته ماست‌های غنی شده با مکمل‌ها در مدت ۲۱ روز نگهداری تا مقدار ۰/۰۱۸/افزایش یافت. نمونه‌های ماست غنی شده با مخلوط WPC و CH کمترین مقدار آب‌اندازی را داشتند. همچنین آب‌اندازی ماست غنی شده با مخلوط WPC و CH در مدت ۲۱ روز نگهداری با سرعت کمتری افزایش یافت. به طور کلی قوام ماست‌های غنی شده با مکمل‌ها بیشتر از ماست شاهد بود. قوام ماست‌های غنی شده با مکمل‌ها در طول زمان نگهداری نسبت به نمونه شاهد با سرعت کمتری کاهش یافت. با توجه به امتیاز پذیرش کلی مطلوبترین نمونه‌ها، ماست‌های غنی شده با مخلوط WPC و CH بودند.

کلید واژگان: ماست، کنسانتره پروتئینی آب پنیر (WPC)، کازئین هیدرولیز شده (CH).

۱-مقدمه

بسته‌بندی در کشور حدود سه برابر افزایش یافته است به طوری که از حدود ۲۶ هزار تن در سال ۱۳۷۶ به ۸۷ هزار تن در سال ۱۳۸۲ رسید [۱].

پودر شیر پس چرخ به طور گسترده برای غنی‌سازی شیر

ماست یکی از پر مصرف‌ترین فراورده‌های تخمیری شیر می‌باشد که به دلیل ارزش تغذیه‌ای بالا و تاثیر مثبت در سلامتی انسان اهمیت ویژه‌ای در رژیم غذایی افراد دارد. در سالهای اخیر میزان تولید ماست

* مسئول مکاتبات: shakeri@acecr.ac.ir

WPC، ماستی با بافت و قوام بهتر ایجاد می‌کند [۸]. مطالعات گزمان-گنزالز و همکاران (۱۹۹۹) نشان داد ماست غنی شده با WPC نسبت به پودر شیر پس چرخ، بافت نرمتر و آب‌اندازی کمتری دارد [۹]. اگوستین و همکاران (۱۹۹۹) نیز نشان دادند رابطه خطی بین آب‌اندازی و پروتئین‌های آب‌پنیر دناتوره شده وجود دارد و مقدار پروتئین آب‌پنیر دناتوره شده اثر مهمی بر مقاومت ماست‌ها با آب‌اندازی دارد [۱۰]. همچنین پاونتیران و همکاران (۲۰۰۲) در آزمایشات خود به این نتیجه رسیدند چنانچه نسبت کازئین به پروتئین آب‌پنیر کاهش یابد حداکثر مقاومت ژل ماست افزایش و آب‌اندازی کاهش می‌یابد [۱۱]. تحقیقاتی نیز در مورد استفاده از کازئین هیدرولیز شده در ماست انجام شده است. دیو و شا (۱۹۹۸b) نشان دادند استفاده از کازئین هیدرولیز شده در ماست باعث افزایش گرانیروی می‌گردد [۱۲]. سودینی و همکاران (۲۰۰۵) نیز اثر سه نوع کازئین هیدرولیز شده را بر ساختار و خواص فیزیکی ماست‌های پروبیوتیکی بررسی نمودند، مطالعات آنها نشان داد غنی کردن شیر با کازئین هیدرولیز شده به تنهایی، می‌تواند اثر منفی بر بافت ماست داشته باشد [۱۳]. اما در مورد افزودن مخلوط WPC و CH در ماست گزارشی ارائه نشده است هر چند که اثر افزودن مخلوط WPC و کازئین‌ها بر خواص فیزیکی ماست توسط رموف و همکاران (۲۰۰۳) مورد بررسی قرار گرفته است [۲]. نتایج آنها نشان داد افزودن مخلوط WPC و کازئینات به شیر می‌تواند گرانیروی ماست را بهبود دهد بدون آنکه در بافت ماست حالت دانه‌ای شدن^۳ بوجود آید.

به دلیل ارزش تغذیه‌ای بالای WPC‌ها و نیز اثرات مثبت WPC و CH بر ویژگی‌های ماست و اهمیت تولید فراورده‌هایی با قوام بهتر و آب‌اندازی کمتر، این تحقیق با هدف مطالعه اثر غنی‌سازی شیر با WPC و CH به صورت جداگانه و مخلوط، بر خصوصیات فیزیکوشیمیایی و حسی ماست انجام شد.

مورد نیاز در تولید ماست استفاده می‌گردد [۲]. البته توسعه تکنولوژی‌های جدید باعث تولید انواع زیادی از پودرهای مختلف لبنی از جمله کنسانتره پروتئینی آب‌پنیر (WPC)^۱ و کازئینات‌ها شده است. این پودرها خواص متفاوتی دارند و می‌توانند به طور جداگانه یا مخلوط به عنوان جایگزین پودر شیر پس چرخ در تولید ماست استفاده شوند [۲].

در حال حاضر استفاده از WPC به علت ارزش تغذیه‌ای بالا، اثرات مثبت در بافت و کاهش آب‌اندازی ماست و همچنین تاثیر مثبت آن بر بهبود رشد و زنده ماندن آغازگرهای ماست بویژه باکتری‌های پروبیوتیک در مدت نگهداری، اهمیت زیادی یافته است [۳]. WPC حاوی پروتئین‌های طبیعی با کیفیت و ضریب هضم بالا می‌باشد [۴]. دو اسید آمینه مهم در WPC‌ها سیستئین و سیستین می‌باشند که باعث خنثی‌سازی سموم در بدن شده، همچنین پیش ساز قوی‌ترین آنتی‌اکسیدان بدن یعنی گلوتاتیون می‌باشند که مهم‌ترین ترکیب دفاعی بدن در برابر ایجاد آب مروارید، سرطان و بیماری‌های حاصل از کهولت سن نظیر آلزایمر، بیماری پارکینسون و تصلب شرایین محسوب می‌شود [۵].

در سال‌های اخیر پروتئین‌های هیدرولیز شده در مواد غذایی با ارزش تغذیه‌ای بالا به طور گسترده مورد استفاده قرار گرفته‌اند. از کازئین هیدرولیز شده (CH)^۲ در تهیه فراورده‌های گوشتی، کنسرو برنج، کنسرو لوبیا، نوشیدنی‌ها و نیز در تهیه محیط کشت باکتری‌ها استفاده می‌شود [۶]. به طور کلی کازئین هیدرولیز شده به عنوان یک ترکیب دارای خواص عمل‌کنندگی در مواد غذایی، همچنین در غذاهای کودک، مکمل‌های غذایی و داروها استفاده می‌شود [۷].

تحقیقات زیادی در مورد استفاده از WPC در تولید ماست انجام شده است از جمله مودلر و کالاب (۱۹۸۳) با بررسی ساختمان میکروسکوپی ماست غنی شده با سه نوع WPC تجاری و کازئین نشان دادند غنی‌کردن شیر با

1. Whey protein concentrate

2. Casein hydrolysate

3. Graininess

۲-مواد و روشها

۲-۱-مواد اولیه: برای تهیه شیر مورد نیاز برای تولید ماست از پودر شیر پس چرخ (SMP) تولیدی شرکت گلشاد مشهد و برای غنی‌سازی شیر پس چرخ از WPC865 و کازئین هیدرولیز شده Vitalarmor902 تولیدی شرکت فرانسوی Armorproteines استفاده گردید [۱۴]. مشخصات این پودرها در جدول ۱، نشان داده شده است. لازم به ذکر است کازئین هیدرولیز شده مورد استفاده در این پژوهش از نوع غیر تلخ بود.

جدول ۱ مشخصات پودرهای مورد استفاده در این تحقیق

(برحسب درصد)

ترکیبات	WPC	CH	SMP
پروتئین	۸۴	۸۸	۳۲-۳۴
چربی	۰/۸	-	۰/۱
لاکتوز	۱	-	۳۸
پتاسیم	۱/۷	-۰/۲	-
کلسیم	۰/۳۵	-۰/۳	-
سدیم	۱/۳	۰/۱	-
حلالیت	۹۹	۱/۳	-
		۹۸	-

آغازگر معمولی ماست با کد Yoghurt V2 از شرکت Danisco Niebull GmbH تهیه شد. این کشت گرمادوست و ترکیبی از لاکتوباسیلوس بولگاریکوس و استرپتوکوکوس ترموفیلوس می‌باشد که به مقدار زیاد اسید تولید می‌کند. از این آغازگر برای تولید فراورده‌های لبنی مانند ماست، پودر ماست و پنیر فتا استفاده می‌شود [۱۵]. آغازگر طبق دستورالعمل شرکت سازنده در شرایط سترون فعال و آماده تلقیح گردید. به منظور فعال سازی آغازگر از شیر پس چرخ بازسازی شده با ۱۰ درصد ماده جامد که در

دمای 90°C - 95°C به مدت ۴۵ دقیقه حرارت دیده بود، استفاده گردید [۱۶، ۱۷].

۲-۲-تولید ماست: ابتدا شیر پس چرخ با ماده جامد ۱۰ درصد بازسازی گردید. سپس تیمارهای غنی کردن با ۱ و ۲ درصد WPC، کازئین هیدرولیز شده و مخلوط WPC و کازئین هیدرولیز شده (به نسبت برابر)، انجام شد. درصدها به صورت وزنی - وزنی محاسبه شدند. برای مقایسه، از شیر پس چرخ بازسازی شده با ماده جامد ۱۱ و ۱۲ درصد به عنوان نمونه‌های شاهد استفاده گردید. پس از حل شدن کامل پودرها، مخلوط‌ها در دمای 85°C به مدت ۳۰ دقیقه پاستوریزه و سپس تا دمای 42°C سرد شدند [۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰]. شیرها با آغازگر معمولی ماست به میزان ۵٪ (وزنی - حجمی) تلقیح گردیدند [۲۱]. پس از همزدن و یکنواخت شدن مایه کشت، مخلوط‌ها در ظروف دردار سترون توزیع و به گرمخانه با دمای 42°C منتقل شدند. تخمیر پس از رسیدن به $\text{pH}=4/6$ متوقف گردید و نمونه‌ها در یخچال با دمای 4°C قرار گرفتند. نمونه‌های ماست به مدت ۳ هفته در این دما نگهداری شدند و آزمایش‌های فیزیکی شیمیایی و حسی در روزهای اول، هفتم، چهاردهم و بیست و یکم انجام شد [۱۷، ۲۲].

۲-۳-آزمایش‌های شیمیایی: pH نمونه‌ها توسط pH سنج مدل Crison (اسپانیا، بارسلونا) و اندازه‌گیری اسیدیته ماستها طبق استاندارد ملی ایران به شماره ۲۸۵۲ انجام شد [۲۳].

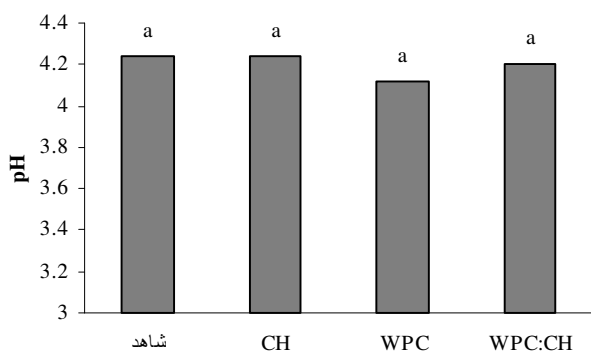
۲-۴-آزمایش‌های فیزیکی: تمایل ماست به از دست دادن آب‌پنیر^۲ (آب‌اندازی) با استفاده از سانتیفریوژ یخچال دار HerolabFR18000 (آلمان، وایسلاچ) تعیین گردید. ابتدا ۲۵ گرم نمونه ماست در لوله‌های سانتیفریوژ وزن شد و سپس لوله‌ها در سانتیفریوژ با دور ۳۵۰g به مدت ۳۰ دقیقه در دمای 4°C سانتیفریوژ شدند. مایع جدا شده از نمونه که در قسمت بالای لوله جمع شده بود، خارج گردید و

2.Whey

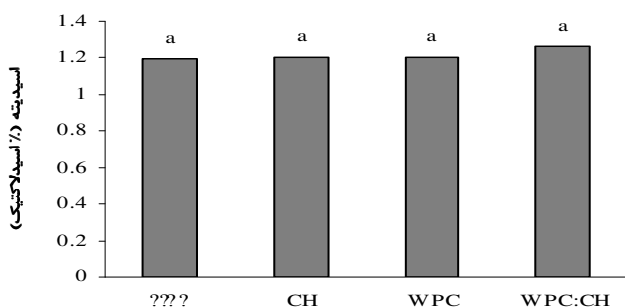
1.Skim milk powder

کردن شیر پس چرخ با WPC اثری روی pH ندارد [۲۵]، [۲۶]، [۲۷].

تغییرات pH در انواع ماستها در مدت ۲۱ روز نگهداری در ۴°C معنی دار نبود (داده ها نشان داده نشده اند). نتایج سایر محققان نیز مشابه است. گنزالز-مارتینز و همکاران (۲۰۰۲) نشان دادند کاهش pH در نمونه های ماست غنی شده با پروتئین آب پنیر، پس از ۱۵ روز نگهداری، معنی دار نبود [۱۸].

شکل ۱ اثر نوع مکمل بر pH نمونه های ماست

شکل ۲ اثر نوع مکمل بر اسیدیته نمونه های ماست

اسیدیته: مشاهدات اسیدیته در ماستهای غنی شده با مکمل ها و ماست شاهد نشان داد اسیدیته ماست های حاوی مخلوط WPC و CH، بالاتر از اسیدیته سایر ماستها بود. این افزایش اسیدیته حداکثر به میزان ۰/۰۶ درصد نسبت به نمونه شاهد بود. به طور کلی اسیدیته ماست های غنی شده با مکمل ها، اختلاف معنی دار با مشاهدات اسیدیته در ماست شاهد نداشتند (شکل ۲). نتایج گریگ (۱۹۸۳) و هاگانین

لوله ها مجدداً وزن شدند. مقدار آب اندازی به صورت وزن آب از دست رفته در ۱۰۰ گرم ماست گزارش گردید [۱۸].

به منظور اندازه گیری قوام بوستویک، نمونه های ماست ابتدا به طور یکسان همزده شدند تا بافت یکنواخت پیدا کنند سپس در دمای ۱۰°C بوسیله قوام سنج بوستویک، مسافتی (cm) که سیال در مدت ۳۰ ثانیه طی می کرد، اندازه گیری و گزارش شد [۳]، [۱۸].

۲-۵- ارزیابی های حسی: به منظور انجام آزمایشات

ابتدا تعداد ۵ نفر داور از طریق ارزیابی احساس بویایی و چشایی آنها، انتخاب گردیدند [۳]. سپس نمونه های ماست توسط این داوران و با استفاده از آزمون هدونیک پنج امتیازی، از نظر ویژگی های حسی شامل ترشی، شیرینی، تلخی، عطر، طعم، بافت و پذیرش کلی مورد ارزیابی قرار گرفتند.

۲-۶- طرح آماری: آزمایش ها به صورت فاکتوریل در

قالب طرح کاملاً تصادفی انجام شد و داده های حاصل توسط نرم افزار آماری Minitab مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت. میانگین های اثر نوع مکمل و درصد آن در طول زمان ماندگاری بر صفتهای مورد بررسی با استفاده از آزمون چند دامنه ای دانکن در سطح $\alpha=0/05$ یا $\alpha=0/01$ مقایسه شدند.

۳- نتایج و بحث

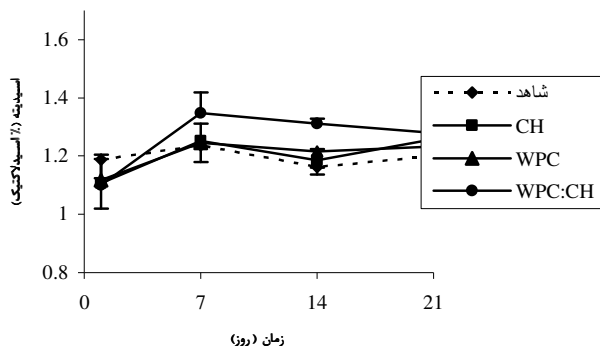
۳-۱- ویژگی های شیمیایی

pH: نتایج نشان داد نمونه های ماست غنی شده با WPC دارای کمترین مقدار pH بودند (شکل ۱). در این نمونه ها فقط به اندازه ۰/۱۲ واحد، کاهش pH نسبت به نمونه شاهد مشاهده شد. به طور کلی pH ماست های غنی شده با مکمل ها، اختلاف معنی دار با pH ماست شاهد نداشتند. قابل ذکر است دی برابندر و همکاران (۱۹۹۹) نیز نشان دادند غنی کردن شیر پس چرخ با کازئینات سدیم یا پودر آب پنیر (به میزان ۱/۱۰٪) بر pH ماست اثری نداشته است [۲۴]. گریگ (۱۹۸۳، ۱۹۸۴) و هاگانین (۱۹۹۹) نیز عنوان کردند که غنی

1. Bostwick consistency

جدول ۲. اثر متقابل نوع و درصد مکمل بر pH، اسیدیته و آب‌اندازی ماست‌ها

نوع مکمل	سطوح مکمل (%)	pH	اسیدیته (%)	آب‌اندازی (%)
شیر پس چرخ	۱۱٪	۳/۹۷ ^e	۱/۴۱ ^a	۱۷/۵۴ ^b
(شاهد) ^۱	۱۲٪	۴/۵۲ ^a	۰/۹۸ ^f	۱۴/۹۷ ^c
کنسانتره پروتئینی	۱٪	۴/۰۴ ^e	۱/۲۰ ^c	۸/۷ ^e
آب‌پنیر (WPC)	۲٪	۴/۲۱ ^{cd}	۱/۲۰ ^c	۱۶/۳۹ ^b
کازئین هیدرولیز	۱٪	۴/۳۴ ^b	۱/۰۶ ^e	۲۷/۲۹ ^a
شده (CH)	۲٪	۴/۱۵ ^d	۱/۳۴ ^b	۱۶/۸۲ ^b
مخلوط WPC و	۱٪	۴/۲۴ ^c	۱/۱۷ ^d	۱۳/۱۲ ^d
CH		۴/۱۵ ^d	۱/۳۵ ^b	۶/۰۳ ^f

شکل ۳. تغییرات اسیدیته ماست‌های غنی شده با انواع مکمل‌ها در مدت ۲۱ روز نگهداری در ۴°C

همانطور که در جدول ۲، مشاهده می‌شود اثر متقابل نوع و درصد مکمل بر pH و اسیدیته ماست‌ها معنی‌دار ($P < 0/01$) بود. مقایسه داده‌های pH با مشاهدات اسیدیته حاکی از آن بود که در ماست‌های حاوی ۲٪ WPC نسبت به ۱٪ WPC با وجود اینکه pH بالاتر است اما اسیدیته این ماست‌ها تقریباً یکسان است. این مطلب نشان دهنده این است که ظرفیت بافری ماست با افزایش درصد WPC بهبود یافته است. زیسو و شا (۲۰۰۳) نیز نشان دادند جایگزینی پودر شیر پس چرخ با WPC در ماست باعث افزایش ظرفیت بافری گردید که به نظر می‌رسد این امر به دلیل حضور پروتئین‌های آب‌پنیر بوده است [۲۸].

۳-۲- ویژگی‌های فیزیکی

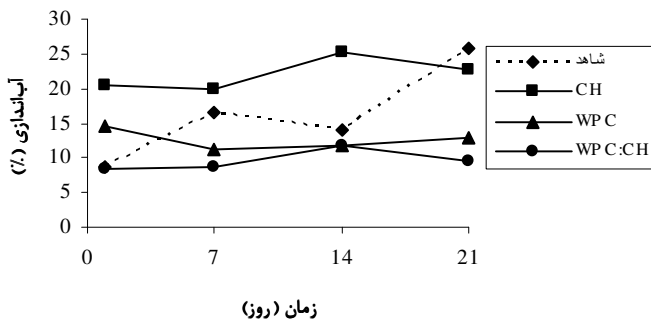
آب‌اندازی: نتایج نشان داد اثر نوع مکمل بر آب‌اندازی نمونه‌های ماست معنی‌دار ($P < 0/01$) بود. ماست‌های غنی شده با CH بالاترین مقدار آب‌اندازی و نمونه‌های ماست غنی شده با مخلوط WPC و CH کمترین مقدار آب‌اندازی را داشتند که این امر نشان‌دهنده اثر سینرژیستی کازئین و پروتئین آب‌پنیر بر آب‌اندازی ماست بود (شکل ۴).

۱- ماست تهیه شده با شیر پس چرخ بازسازی شده در دو سطح ماده جامد ۱۱٪ و ۱۲٪ به عنوان شاهد در هر ردیف بین میانگین‌هایی که حروف غیر مشابه دارند، اختلاف معنی‌دار ($P < 0/01$) وجود دارد.

(۱۹۹۹) نیز نشان داد افزودن WPC به ماست اثری بر افزایش اسیدیته ندارد [۲۵، ۲۷]. تغییرات اسیدیته ماست‌ها در ۲۱ روز نگهداری مشخص کرد آن قدری کاهش یافت. در نمونه شاهد، اسیدیته روز اول و روز بیست و یکم تفاوت معنی‌دار با یکدیگر نداشتند اما در ماست‌های غنی شده با مکمل‌ها تنها به میزان ۰/۱۸-۰/۱۱ درصد افزایش در اسیدیته، پس از ۲۱ روز نگهداری در یخچال مشاهده شد، به عبارت دیگر اسیدیته ماست‌ها در این محدوده ثابت ماند (شکل ۳).

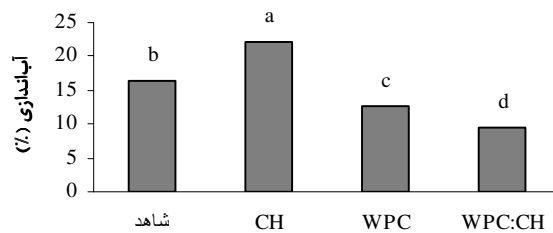
کازئیناتها بالاتر از ماستهای تهیه شده با WPC یا کازئیناتها به طور جداگانه می باشد [۲].

تغییرات آب اندازی انواع ماستها در مدت نگهداری در ۴°C مشخص کرد میزان تغییرات ماست شاهد در مدت ۳ هفته نسبت به ماستهای غنی شده با انواع مکملها بیشتر بود (شکل ۵). به عبارت دیگر آب اندازی ماست شاهد با سرعت بیشتری افزایش یافت اما در ماستهای غنی شده با مخلوط WPC و CH، مقادیر آب اندازی در روز اول و روز بیست و یکم تفاوت معنی دار با یکدیگر نداشت. با توجه به اینکه این نوع ماستها آب اندازی کمتری هم نسبت به سایر ماستها داشتند به نظر می رسد ماندگاری طولانی تری خواهند داشت. در ماستهای غنی شده با WPC نیز روند تغییرات کند می باشد (شکل ۵).

شکل ۵ تغییرات آب اندازی در ماستهای غنی شده با انواع مکملها در مدت ۲۱ روز نگهداری در ۴°C

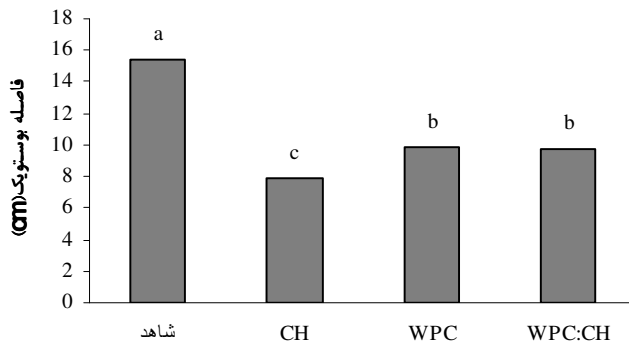
همانطور که در جدول ۲، مشاهده می شود اثر متقابل نوع و درصد مکمل بر آب اندازی ماستها معنی دار ($P < 0.01$) بود. آب اندازی در ماستهای حاوی ۲٪ CH و ۲٪ مخلوط WPC و CH نیز در ماست شاهد با ۱۲٪ ماده جامد نسبت به سطح ۱٪ از غنی کنندهها و نیز ماست شاهد با ۱۱٪ ماده جامد، به طور معنی دار کمتر بود. نتایج محققان دیگر هم نشان می دهد با افزایش ماده جامد، آب اندازی ماست به تدریج کاهش می یابد [۳، ۳۰]. اما در ماستهای حاوی ۲٪ WPC به طور معنی دار، آب اندازی بیشتر از سطح ۱٪ از این مکمل می باشد. طبق نظر گنزالز-مارتینز و همکاران (۲۰۰۲)

شکل ۴ اثر نوع مکمل بر آب اندازی نمونه های ماست

همانطور که در شکل مشاهده می شود ماستهای حاوی WPC نیز نسبت به ماست شاهد به طور معنی دار، آب اندازی کمتری داشتند. گنزالز-مارتینز و همکاران (۲۰۰۲) نیز اشاره کردند ماستهای تهیه شده با پودر شیر پس چرخ نسبت به ماستهای حاوی WPC، سینریس بیشتری دارند [۱۸]. بسیاری از تحقیقات دیگر نیز نشان دادند WPCها ظرفیت پیوند با آب را در دلمه ماست افزایش می دهند بنابراین بر کاهش آب اندازی ماست موثرند [۹، ۱۸، ۲۶، ۲۷]. افزایش دناتوراسیون پروتئینهای آب پنیر باعث بهبود ظرفیت نگهداری آب و در نتیجه کاهش آب اندازی می گردد. همچنین مشخص شده است که دناتوراسیون بتالاکتوگلوبولین و برهمکنش آن با میسل های کازئین بر خواص ژل در شیرهای تخمیری بسیار مؤثر است [۲۹]. به این منظور مارتین-دیانا و همکاران (۲۰۰۳) نیز برای اطمینان از دناتوراسیون کامل پروتئینهای آب پنیر، شیر مورد استفاده برای تولید ماست را در دمای ۸۰°C به مدت ۳۰ دقیقه حرارت دادند [۲۹]. طبق نظر رموف و همکاران (۲۰۰۳) نیز حلالیت میسل کازئین در ماستهای غنی شده با WPC بیشتر از ماستهای حاوی کازئینات یا پودر شیر پس چرخ است. آنها متذکر شدند pH ماست (حدود ۴/۶) کمتر از pH ایزوالکتریک پروتئینهای آب پنیر (۵/۲) می باشد بنابراین ماست تهیه شده از WPC باید حاوی مقادیر نسبتاً بالایی از پروتئینهای آب پنیر با بار مثبت باشد که باعث می شود در این ماستها ظرفیت نگهداری آب نسبت به ماستهای تهیه شده با پودر شیر پس چرخ، بیشتر گردد. همچنین این محققان نشان دادند ظرفیت نگهداری آب در ماستهای تهیه شده با مخلوط WPC و

محققان هم گزارش کرده‌اند گرانروی ماست غنی شده با WPC کمتر از ماست تهیه شده با پودر شیر پس چرخ می‌باشد که خلاف نتایج بدست آمده در این تحقیق هستند [۹، ۱۸].

شکل ۶ اثر نوع مکمل بر قوام بوستویک ماستها

طبق نظر پوانتیران و همکاران (۲۰۰۲) این اختلافها می‌تواند به دلیل تفاوت در روش تولید WPC باشد که بر خواص عمل‌کنندگی بسیار مؤثر است. تاثیر WPC بر خواص رئولوژیکی ماست شدیداً به مقدار پروتئین WPC بستگی دارد [۱۱]. همانطور که اشاره گردید در تحقیق حاضر ماست‌های غنی شده با CH دارای بیشترین قوام و آب‌اندازی در بین انواع ماست‌ها بودند که می‌تواند ناشی از ریزساختار متفاوت آنها باشد. البته نتایج رموف و همکاران (۲۰۰۳) نشان داد علی‌رغم ریزساختار مشابه، ماست غنی شده با کازئینات سدیم گرانروی بسیار بیشتر و ظرفیت نگهداری آب بسیار کمتری از ماست تهیه شده با پودر شیر پس چرخ داشت. طبق نظر آنها باید عامل‌های دیگری غیر از نسبت کازئین به پروتئین آب‌پنیر بر بافت ماست مؤثر باشد [۲].

فاصله بوستویک در تمام ماست‌ها در مدت ۲۱ روز نگهداری به تدریج تغییر کرده است اما قوام نمونه‌های ماست غنی شده با WPC در این مدت تغییر معنی‌داری نداشت. در ماست‌های غنی شده با مخلوط WPC و CH و ماست‌های غنی شده با CH به تنهایی، با وجود تغییرات قوام در زمان نگهداری، مقادیر فاصله بوستویک در روز اول و روز بیست و یکم، تفاوت معنی‌دار نداشتند. در نمونه شاهد، قوام پس از

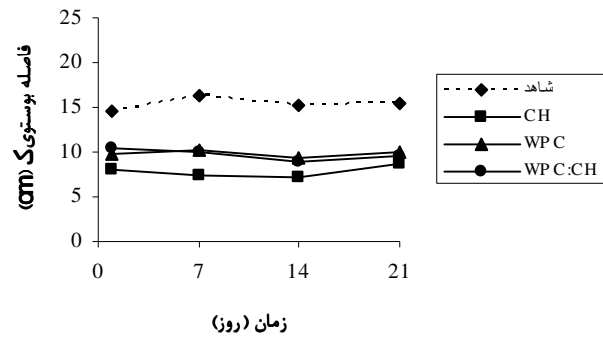
تمایل به آب‌اندازی (اندازه‌گیری شده با ساتریفورژ) تابع غلظت پروتئین‌های آب‌پنیر می‌باشد. آنها نشان دادند با افزایش نسبت پروتئین‌های آب‌پنیر همراه با کاهش میسل‌های کازئین که عامل اصلی در تشکیل ژل می‌باشند، آب‌اندازی افزایش می‌یابد. همچنین ساختمان بازرتر ژل که با مقدار کازئین کم ایجاد می‌شود، منجر به حساسیت بیشتر شبکه به آب‌اندازی می‌گردد [۱۸].

قوام بوستویک: نتایج نشان داد ماست‌های غنی شده با CH به طور معنی‌دار ($P < 0.01$) کمترین فاصله بوستویک (بالاترین قوام) را دارند (شکل ۶). شبکه پروتئینی ماست از میسل‌های کازئین تشکیل می‌شود و کازئین فاکتور اصلی برای ایجاد قوام می‌باشد [۲۱]. تحقیقات بسیاری از پژوهشگران نشان می‌دهد که ماست‌های غنی شده با کازئین اغلب ژل سفت‌تری نسبت به ماست‌های غنی شده با پروتئین‌های آب‌پنیر دارند [۸، ۱۸، ۲۱]. الیورا و همکاران (۲۰۰۱) نشان دادند سفتی ماست بستگی به ماده جامد کل، مقدار پروتئین و نوع پروتئین دارد و ماست‌های غنی شده با CH نسبت به ماست‌های غنی شده با پودر آب‌پنیر بافت سفت‌تر و گرانروی بیشتری دارند [۳۱]. از سویی تحقیقات سودینی و همکاران (۲۰۰۵) نشان داد ماست‌های غنی شده با 4 gL^{-1} -۲۵٪ کازئین هیدرولیز شده به طور معنی‌دار گرانروی کمتری نسبت به ماست شاهد دارند. این نتایج با تحقیق دیگر آنها که از کازئین هیدرولیز شده به مقدار ۵/۳٪ برای غنی‌سازی استفاده شده بود، مطابقت داشت. این موضوع با نتایج دیو و همکارش (۱۹۸۸b) یکسان نبود. آنها این تفاوت در نتایج را ناشی از اختلاف در سطوح مکمل و نیز تفاوت در دستگاه‌های اندازه‌گیری گرانروی دانستند [۱۲، ۱۳].

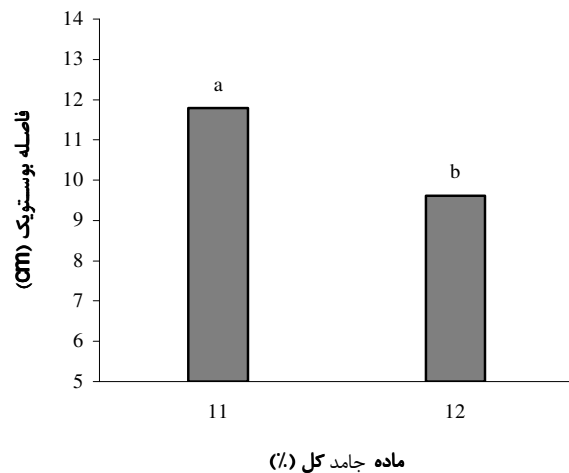
همانطور که در شکل ۶ مشاهده می‌شود نمونه‌های ماست غنی شده با WPC و مخلوط WPC و CH نیز قوام بیشتری نسبت به ماست شاهد دارند. مارتین-دیانا و همکاران (۲۰۰۳) نشان دادند افزایش مقدار پروتئین‌های آب‌پنیر و دنا توره شدن آن قبل از تخمیر شدیداً بر افزایش گرانروی ماست مؤثر است که این مسئله می‌تواند به دلیل افزایش ظرفیت پیوند پروتئین‌ها با یکدیگر باشد [۲۹]. البته برخی

ویژگی های حسی: مقایسه میانگین ها نشان داد غنی سازی شیر با انواع مکمل ها بر شیرینی، ترشی، تلخی و عطر ماست های تهیه شده اثر معنی دار نداشت. اما امتیاز ترشی در ماست های غنی شده نسبت به ماست شاهد بیشتر بود و ماست های غنی شده با WPC بالاترین امتیاز ترشی را داشتند. همانطور که قبلا ذکر گردید ماست های غنی شده با WPC کمترین pH را نیز داشتند. همچنین اثر نوع مکمل بر طعم ماست ها معنی دار نبود. البته ماست غنی شده با مخلوط WPC و CH بالاترین امتیاز طعم را داشت و ماست های غنی شده با ۲٪ WPC امتیاز طعم کمتری نسبت به ۱٪ WPC داشتند (داده ها نشان داده نشده اند). گنزالز - مارتینز و همکاران (۲۰۰۲) و تمیم و رابینسون (۱۹۹۹) نیز میزان افزودن پودر آب پنیر به مخلوط پایه را ۱ تا ۲٪ پیشنهاد کردند زیرا میزان بالاتر باعث طعم آب پنیری در فراورده می گردد [۱۸، ۲۰]. استالدئید جزء اصلی طعم ماست است که توسط آغازگرهای ماست از لاکتوز و اسید آمینه ترئونین تولید می شود. آغازگرهای ماست برای تولید استالدئید ترجیح می دهند از مسیر ترئونین استفاده کنند که بوسیله آنزیم ترئونین آلدولاز، استالدئید و گلايسین تشکیل می شود. مقدار ترئونین در پروتئین های آب پنیر و کازئین ها اختلاف معنی دار ندارد. از طرفی گلايسین از فعالیت آنزیم ترئونین آلدولاز جلوگیری می کند [۲۱]. این موضوع می تواند یکی از دلایل معنی دار نشدن اثر مکمل ها بر عطر و طعم ماست ها باشد. از نظر امتیاز بافت، ابتدا ماست های غنی شده با CH و سپس ماست های غنی شده با مخلوط WPC و CH، بالاترین امتیاز را به خود اختصاص دادند. ماست های غنی شده با WPC نسبت به سایر ماست های غنی شده به طور معنی دار ($P < 0.05$)، امتیاز کمتری از نظر بافت داشتند (جدول ۳). یکی از دلایل پایین بودن امتیاز بافت در ماست های حاوی WPC می تواند دانه ای شدن بافت باشد که برخی از داوران حسی به آن اشاره کرده بودند. تحقیقات نشان می دهد دانه ای شدن بافت ماست به مقدار پروتئین آب پنیر دنا توره شده بستگی دارد. دانه ای شدن می تواند به دلیل لخته شدن دو مرحله ای باشد. ژله ای شدن

بسیست و یک روز به طور معنی دار ($P < 0.01$) کاهش یافت (شکل ۷). همانطور که ملاحظه می گردد قوام نمونه های غنی شده با مکمل ها در مدت ۲۱ روز نگهداری نسبت به نمونه شاهد با سرعت کمتری کاهش یافته است.

شکل ۷ تغییرات فاصله بوستویک در ماست های غنی شده با انواع مکمل ها در مدت نگهداری در ۴°C

شکل ۸ اثر ماده جامد بر فاصله بوستویک ماست ها به طور کلی اثر ماده جامد بر قوام ماست ها معنی دار ($P < 0.01$) بود و ماست های حاوی ۱٪ مکمل (۱۱٪ ماده جامد) قوام کمتری نسبت به ماست های حاوی ۲٪ مکمل (۱۲٪ ماده جامد) داشتند (شکل ۸). نتایج تحقیقات دیگر نیز نشان داد با افزایش ماده جامد در ماست، قوام افزایش یافته است [۳۰، ۳۱].

and physical properties of stirred yogurt. *Intl. Dairy J.* **13**: 773-782.

[۳] شاکری، منیرالسادات. ۱۳۸۲. بررسی اثر پساب کره بر ویژگی‌های فیزیکی و شیمیایی، میکروبی و ارگانولپتیکی ماست پروبیوتیک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه فردوسی مشهد.

[4] King, L. 1996. Whey protein concentrate as ingredients. *Food Tech. Europe.* **3**(1): 88-89.

[5] Anonymous. 2001. www.immunepro.com/wpc-report.html.

[6] Dave, R. L., Joshi, N. S., Patel, J. R., & Thakar, P. N. 1991. Protein hydrolysates – A Review. *Indian J. Dairy Sci.* **44**(9): 557-564.

[7] Slattery, H., & Fitzgerald, R. J. 1998. Functional properties and bitterness of sodium caseinate hydrolysates prepared with a *Bacillus proteinase*. *J. Food Sci.* **63**(3): 418 - 422.

[8] Modler, H.W., & Kalab, M. 1983. Microstructure of yogurt stabilized with milk protein. *J. Dairy Sci.* **66**: 430-437.

[9] Guzman-Gonzalez, M., Morais, F., Ramos, M., & Amigo, L. 1999. Influence of skimmed milk concentrate replacement by dry dairy products in a low fat set-type yoghurt model system. I: Use of whey protein concentrates, milk protein concentrates and skimmed milk powder. *J. Sci. Food Agric.* **79**: 1117-1122.

[10] Augustin, M. A., Cheng, L. J., & Clarke, P. T. 1999. Effects of preheat treatment of milk powder on the properties of reconstituted set skim yogurt. *Intl. Dairy J.* **9**: 415-416.

[11] Puvanenthiran, A., Williams, R. P. W., & Augustin, M. A. 2002. Structure and visco-elastic properties of set yoghurt with altered casein to whey protein ratios. *Intl. Dairy J.* **12**(4): 383-391.

[12] Dave, R. I., & Shah, N. P. 1998b. The influence of ingredient supplementation on the textural characteristics of yogurt. *Aust. J. Dairy Technol.* **53**(3): 180-184.

[13] Sodini, I., Lucas, A., Tissier, J. P., & Corrieu, G. 2005. Physical properties and microstructure of yoghurts supplemented

پروتئین‌های آب‌پنیر در pH=5/۲ رخ می‌دهد در حالیکه ژله‌ای شدن ذرات کازئین هنگامیکه pH به کمتر از 4/۸ می‌رسد، آغاز می‌گردد که باعث بی‌نظمی و فشارهای موضعی در شبکه پروتئینی و در نتیجه شکستگی‌های کوچک درون ژل می‌شود، این شکستگی‌ها بعد از هم زدن ماست باعث ایجاد دانه‌ها می‌گردند [۲].

جدول ۳. ابر نوع مکمل بر بافت و پذیرش کلی ماست‌ها

نوع مکمل	بافت	پذیرش کلی
شیر پس چرخ (شاهد)	۳/۰۲ ^b	۲/۹۸ ^b
کنسالتره پروتئینی آب‌پنیر (WPC)	۳/۰۵ ^b	۲/۹۲ ^b
کازئین‌هیدرولیز شده (CH)	۳/۴۵ ^a	۳/۱۴ ^{ab}
مخلوط WPC و CH	۳/۳۶ ^a	۳/۳۲ ^a

در هر ردیف بین میانگین‌هایی که حروف غیر مشابه دارند، اختلاف معنی‌دار ($P < 0/05$) وجود دارد.

با توجه به نظر داوران، ماست‌های غنی شده با مخلوط WPC و CH و ماست‌های غنی شده با CH به طور معنی‌دار ($P < 0/05$) دارای بالاترین امتیاز پذیرش کلی بودند و ماست‌های غنی شده با WPC کمترین امتیاز پذیرش کلی را به خود اختصاص دادند (جدول ۳). همچنین تغییرات پذیرش کلی در نمونه‌های ماست غنی شده با ۱ و ۲ درصد از انواع مکمل‌ها معنی‌دار نبود (داده‌ها نشان داده نشده‌اند). مجموع ویژگی‌های اندازه‌گیری شده، نشان داد بهترین ماست‌ها، ماست‌های غنی شده با ۱ تا ۲ درصد از مخلوط WPC و CH بودند.

۴-منابع

- [۱] آمارنامه کشاورزی. ۱۳۸۲. جلد دوم (امور دام و آبزیان). وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی، دفتر آمار و فناوری اطلاعات.
- [2] Remeuf, F., Mohammed, S., Sodini, I., & Tissier, J. P. 2003. Preliminary observations on the effects of milk fortification and heating on microstructure

- set-type fermented milks made with different commercial probiotic and yoghurt starter cultures. *Intl. J. Dairy Technol.* **56(3)**: 163-170.
- [۲۳] استاندارد ملی ایران (شماره ۲۸۵۲). ۱۳۷۳. روش تعیین اسیدیته کل و pH یا تراکم یونهای H^+ در شیر و فراورده های آن. چاپ دوم.
- [24] De Brabandere, A. G. & De Baerdemaeker, J. G. 1999. Effects of process conditions on the pH development during yogurt fermentation. *J. Food Eng.* **41**: 221-227.
- [25] Greig, R. I. W., & Harris, A. 1983. Use of whey protein concentrate in yogurt. *Dairy Ind. Intl.* **48(10)** : 17-19.
- [26] Greig, R. I. W., & Kan, J. V. 1984. Effect of whey protein concentrate on fermentation of yogurt. *Dairy Ind. Intl.* **49(10)**: 28-29.
- [27] Hugunin, A. 1999. Whey products in yogurt and fermented dairy products. U.S. Dairy Export Council. pp:1-8.
- [28] Zisu, B. & Shah, N. P. 2003. Effect of pH, temperature, supplementation with whey protein concentrate and adjunct cultures on the production of exopolysaccharides by *Streptococcus thermophilus* 1275. *J. Dairy Sci.* **86**: 3405-3415.
- [29] Martin-Diana, A. B., Janer, C., Pelaez, C., & Requena, T. 2003. Development of a fermented goat's milk containing probiotic bacteria. *Intl. Dairy J.* **13**: 827-833.
- [30] Mansour, A., A., Khalifa, M., Y., & Hanafy, N., M. 1994. Utilization of some dairy by-products in yoghurt manufacture. *Egypt. J. Food Sci.* **22(1)**: 87-97.
- [31] Oliveira, M. N., Sodini, I., Remeuf, F., & Corrieu, G. 2001. Effect of milk supplementation and microbiological stability of fermented milks containing probiotic bacteria. *Intl. dairy J.* **11**: 935-942.
- with milk protein hydrolysates. *Intl. Dairy J.* **15**: 29-35.
- [14] Anonymous. 2005. www. Armor-proteines.com.
- [15] Anonymous. 1997. Wisby starter cultures and media. Product guide. Danisco Niebull GmbH, Niebull, Germany.
- [16] Dave, R. I. & Shah, N. P. 1996. Evaluation of media for selective enumeration of *Streptococcus thermophilus*, *Lactobacillus delbrueckii* ssp. *bulgaricus*, *Lactobacillus acidophilus* and *Bifidobacteria*. *J. Dairy Sci.* **79**: 1529-1536.
- [17] Kristo, E., Biliaderis, C. G. & Tzanetakis, N. 2003. Modelling of the acidification process and rheological properties of milk fermented with a yogurt starter culture using response surface methodology. *Food Chem.* **83(3)**: 437-446.
- [18] Gonzalez-Martinez, C., Becerra, M., Chafer, M., Albors, A., Carot, J. M., & Chiralt, A. 2002. Influence of substituting milk powder for whey powder on yoghurt quality. *Trends Food Sci. Technol.* **13**:334-340.
- [19] Shihata, A., & Shah, N. P. 2002. Influence of addition of proteolytic strains of *Lactobacillus delbrueckii* subsp. *bulgaricus* to commercial ABT starter cultures on taxture of yoghurt, exopolysaccharide production and survival of bacteria. *Intl. Dairy J.* **12**: 765-772.
- [20] Tamime, A. Y., & Robinson, R. K. 1999. "Yoghurt science and technology". 2nd edition. CRC press. Boca Raton. 24-71.
- [21] Rodriguez-Serrano, G. M., Perez-Hernandez, G., Gallardo, F., Gomez-Ruiz, L. & Garcia-Garibay, M. 2002. Performance of yogurt cultures during the fermentation of whey concentrated by ultrafiltration for the elaboration of a fermented beverage. *Milchwissenschaft.* **57(9/10)**: 540-543.
- [22] La Torre, L., Tamime, A. Y., & Muir, D. D. 2003. Rheology and sensory profiling of